

Agata Stępnik*

Uniwersytet Jagielloński

DZIENNIK HELGI, CZYLI O DORASTANIU W CZASIE ZAGŁADY

Abstract

Helga's diary: A story about growing up during the Holocaust

Childhood is an extremely important stage in everyone's life. However, it does not always run smoothly and in a gentle way. The text presents the problems of growing up and socializing in the extremely unfavorable conditions of concentration camps on the example of Helga Weisssova's book *The Daily Helga. A girl's testimony about life in concentration camps*. This reading is not only a description of living conditions in Nazi camps, but above all, it is a record of growing up in a reality not adapted for this purpose. It shows the girl's private perspective on the rapidly changing world that surrounds her. For this reason, the reading arouses a lot of extreme emotions and therefore provides very interesting analytical material on the subjects of childhood, adolescence and primary socialization.

Key words: adolescence, childhood, *Helga's Diary*, concentration camp, primary socialization, Terezin

Wprowadzenie

Dzieciństwo to najistotniejszy czas w życiu człowieka. Dziecko poznaje wtedy świat, kształtuje swoją osobowość, rozwija się niezwykle intensywnie pod każdym względem. To właśnie sprawia, iż okres socjalizacji pierwotnej jest tak ważny w życiu każdego człowieka. Zwykle postrzega się czasy dzieciństwa przez pryzmat baśniowej idylli. Niestety, nie zawsze obraz ten jest tak optymistyczny. Zdarza się, że w okresie tym zachodzą pewne zakłócenia czy utrudnienia. Sytuacja pogarsza się, gdy zwykłe, codzienne przeszkody przeradzają się we wstrząs, który potrafi zburzyć wszystkie dotychczasowe osiągnięcia socjalizacji. Łatwo mówić o dzieciństwie, mając na myśli jego pozytywny aspekt, beztrudne czasy nauki i wzrostu. Dużo trudniej jednak mówi się o traumach czasu dziecięcego, o wydarzeniach, które ponieważ zaszły w młodym wieku, miały wpływ na całe dalsze życie danej jednostki, odbijając na nim swoje piętno.

---

* Absolwentka studiów I stopnia na kierunku socjologia w Instytucie Socjologii UJ.

W moim tekście poruszam właśnie jedną z takich nietypowych, wręcz skrajnych sytuacji. Na podstawie książki Helgi Weissowej *Dziennik Helgi. Świadectwo dziewczynki o życiu w obozach koncentracyjnych* (2013) przedstawię, jak wyglądało dorastanie, a także wychowanie dzieci w trudnych warunkach obozów koncentracyjnych (Krämer 2018). Wybrałam akurat tę pozycję literacką, ponieważ jest ona zupełnie wyjątkowa. W ciągu wielu lat powstały liczne publikacje dotyczące obozów koncentracyjnych i funkcjonowania w nich postrzeganego z rozmaitych perspektyw: osobistej, historycznej, psychologicznej itd. *Dziennik Helgi* różni się od nich znacząco, nie tylko dlatego iż opowiada historię dziecka w obozie, ale przede wszystkim dlatego że – w odróżnieniu od wielu innych książek dotyczących tego tematu – ta została napisana przez dziecko. To właśnie dziecięca narracja wyróżnia ją spośród wielu innych pozycji. Nie jest to opowieść z punktu widzenia dorosłego, który przeżył traumę dziecięcą, ale mimo wszystko zdążył zrozumieć wiele rzeczy, jakoś je przyswoić, nabrać w stosunku do nich chociażby perspektywy historycznej. Jest to opowieść dziecka. Dziecka, które jest w samym centrum tragicznych wydarzeń. Dziecka, które nie zawsze rozumie, co się wokół niego dzieje. Dziecka, które cierpi i nie wie, czy będzie mu dane przeżyć kolejny dzień. Autentyczność narracji często zaskakuje, a nawet przeraża, lecz mimo wszystko ma się ochotę czytać dalej. Właśnie z tych powodów *Dziennik Helgi* to dla mnie książka niezwykle fascynująca i dlatego też postanowiłam poświęcić jej swój tekst.

Nadchodzą zmiany

Młoda Czeszka Helga Weissowa rozpoczyna pisać swój dziennik w roku 1938. Ma wówczas niespełna dziewięć lat. Ponieważ jest to okres bezpośrednio rozpoczynający wybuch II wojny światowej, życie przestaje być już takie spokojnie, jak było dotychczas, zaczyna pojawiać się coraz więcej niepokojących symptomów zapowiadających wojnę. Mobilizacja, naloty, fałszywe alarmy... Helga nie rozumie, co się dzieje, nie wie też, czemu rodzice ukrywają przed nią pewne sprawy i nie wszystko chcą jej wyjaśniać, nie wszystkim się z nią dzielić. Jest zagubiona w gwałtownie zmieniającej się rzeczywistości i próbuje ją jakoś oswoić przez rozmowy z rówieśnikami w szkole oraz pisanie dziennika. Nawet sam wybuch wojny niewiele dla niej oznacza. Jej zmartwienia wciąż są jakby błahe, dziecinne – niemożliwość wyjazdu z Pragi na wakacje, organizacja przyjęcia urodzinowego... Tym, co dotyka ją bezpośrednio i co stara się pojąć swym dziecięcym umysłem, są represje wobec Żydów, na przykład wykluczanie ich ze sfery publicznej. Dziewczynka bardzo cierpi, ponieważ właśnie z powodu owych prześladowań nie może chodzić do szkoły. Odzyskuje nieco radości życia, gdy rodzice zapisują ją na komplety, w ramach których może się uczyć i spotykać się z dziećmi w sytuacji bardzo podobnej do jej własnej. Szkolni znajomi oraz przyjaciółka z bloku mieszkalnego stanowią dla niej niezwykle znaczącą grupę. Dziewczynka często pisze też o swoich rodzicach, widząc, że zajmują oni bardzo istotne miejsce w jej życiu. Wspomina o tym, jak odwożą ją na zajęcia, opisuje rozmowy ojca ze znajomymi na temat gospodarowania w domu

i zauważa, że od kiedy ojciec został pozbawiony pracy, stał się dobrym kucharzem. Widać, że bacznie obserwuje otaczający ją świat i jest bardzo spostrzegawcza, jednak nie wszystko jest w stanie pojąć. Często na przykład pyta, czemu Niemcy tak nie lubią ich, Żydów, przecież oni nikomu nic złego nie zrobili...

Pożegnanie

Kolejny, najważniejszy chyba etap dziennika rozpoczyna się wraz z początkiem tak zwanych wywózek Żydów. Helga stopniowo traci przyjaciół, rodzinę, aż w końcu jej rodzice i ona sama zmuszeni są do wyjazdu w niewiadomym kierunku. Nagle całe życie dziewczynki diametralnie się zmienia. Przede wszystkim Helga postanawia dorosnąć. Przecież jedenastolatce nie wypada ciągle płakać! Poza tym rodzice mają dużo własnych zmartwień, więc decyduje, że nie można im dostarczać nowych. Niech myślą, że nie dotyka jej to, co się dzieje. Stara im się pomóc ze wszystkich sił, jednak czasem nie daje rady i przerażenie góruje nad jej altruistycznymi zapędami. Na przykład wtedy, gdy są w drodze do Pałacu Wystaw i nagle trzeba pożegnać się z domem, ze znajomymi, z Pragę, ze wszystkim, co było znane i kochane...

Terezin

Terezin. Tutaj toczy się akcja właściwa, bardzo dobrze jest ukazane, co oznacza dzieciństwo, dorastanie w zdecydowanie nienormalnych warunkach. To miejsce pochłonęło trzy lata z życia Helgi (Zienkiewicz 2013). Trzy nastoletnie lata, podczas których dziecko staje się dorosłym. Dziewczynka zmienia sposób pisania dziennika. Wyraźnie widać, że zaczyna zwracać większą uwagę na ludzi dookoła, „obcych”, a nie tylko – jak do tej pory – na rodziców czy rówieśników. Bardzo dużo miejsca poświęca opisywaniu innych ludzi, ich reakcji na nią, sposobu, w jaki ją odbierają. W jej życiu rodzice przestają odgrywać kluczową rolę, ważniejsze są władze obozu, ponieważ posiadają niejako „władzę na życiem”. Rodzice tracą swą pozycję dyspozytorów życia dziecka, ponieważ okazuje się, iż oni również muszą się komuś podporządkowywać i nie zawsze mogą decydować sami o sobie, a co dopiero o swoim potomstwie. Helga szybko uczy się posługiwania obozowym slangiem. Błyskawicznie też przyswaja sobie ogólnie przyjęty podział: my (Żydzi) – oni (Niemcy) – inni (na przykład polskie dzieci). Jest wychowywana tylko pośrednio przez swoich rodziców, którzy z powodu sposobu zorganizowania obozu nie mogą się z nią zbyt często widywać. Edukuje się przez uczęszczanie na tajne lekcje w koszarach, które stają się ważnym elementem jej życia i którym podporządkowuje swój rozkład dnia. Trafia „pod opiekę” III Rzeszy i jej wysłanników w Terezynie (zob. Adler 2017). Znaczący inny traci swą władzę wychowawczą na korzyść obcego. Zauważyć należy, iż hitlerowcy w pewien sposób wyróżniają grupę dzieci od dorosłych – dostają one więcej jedzenia, pracują krócej lub spędzają całkiem wolne od obowiązków dni.

Nie są więc całkowicie pominięte czy dyskryminowane w obrębie obozowej maszyny. Postawione są wręcz na nieco uprzywilejowanej względem dorosłych pozycji, tym bardziej że racje żywnościowe maleją wraz z wiekiem mieszkańców obozu. Jedzenie zaś w obozie odgrywało najważniejszą rolę i stało się niemal walutą (hasło *Children's Diaries during the Holocaust*, *Holocaust Encyclopedia* 2020). Rzadko podkreśla się tam jednak „dziecięcy” status dzieci i mimo wszystko nie pozwala się im na zabawy czy lekcje. Ukróca się również wszystkie uznane za naturalne dziecięce odruchy – wrażliwość, współczucie czy empatię.

Inną grupą, która ma olbrzymi wpływ na kształtowanie się osobowości i edukację Helgi, są jej rówieśnicy, przede wszystkim dziewczyny, z którymi mieszka w jednej sali – tak zwanej sali dziecięcej. Jest to jej grupa odniesienia. Czytając dziennik, można zauważyć, że po przeniesieniu się do osobnej sali dziewczynka coraz rzadziej wspomina o rodzicach. Co więcej, Helga pisze o tym, że już nie tęskni za matką (choć we wcześniejszym czasie pojawiają się częste wzmianki na ten temat), a nawet jest bardzo zadowolona z przeprowadzki, ponieważ ma ładniejszy pokój, dużo koleżanek. Polepszenie warunków życiowych powoduje, iż rodzice są ponownie odsunięci na boczny tor. Nie odpowiadają oni już za tworzenie podstawowych warunków bytowych dla dziecka. Właściwie nie mają oni zbyt dużej kontroli nad tym, co się dzieje dookoła, dlatego też Helga przestaje przywiązywać do nich i do ich losów tak dużą wagę, jak niegdyś.

Pobyt w Terezynie powoduje, że Helga jest pozbawiona momentu przejścia pomiędzy dzieciństwem a dorosłością. Jej dziecięca wrażliwość zostaje zburzona. Wspomina o tym, jak łatwo przyzwyczała się do widoku cierpienia, śmierci. Łatwo też można wyczytać z jej notatek, że warunki bytowe stają się dla niej ważniejsze niż system wartości, który zostaje zupełnie przemianowany. Tym, co staje się siłą sprawczą każdego działania dziewczynki, jest głód. Cały jej proces dorastania i wychowywania jest zaburzony, a jej zachowanie jest oparte na strachu przed władzą i jednoczesnym braku respektu do niej. Helga podejmuje swoje decyzje, nie jest całkiem pozbawiona wyboru, ma pewną moc sprawczą, jednak wszystko to sprowadza się do walki o własne przetrwanie i jak najlepsze warunki materialne.

Kolejne obozy

Kolejny etap książki, a więc zarazem życia Helgi, rozgrywa się już w Oświęcimiu, a następnie we Freibergu oraz Mauthausen. Właśnie te podróże zmieniają nieco poglądy dziewczynki na sprawy rodzinne. Bardzo często zaczyna wspominać, jak jest szczęśliwa, że cały czas jest z matką, martwi się też o ojca. Pogarszające się warunki oraz odseparowanie od koleżanek powoduje, że ponownie skupia się ona na wartościach rodzinnych. Nie sprawia to jednak, że matka odzyskuje swoje wpływy czy „władzę” nad dzieckiem. Helga doskonale rozumie mechanizmy rządzące ich życiem za pośrednictwem nazistów; miała wiele czasu, by je zaobserwować i zrozumieć. Z tego właśnie powodu,

mimo troski o matkę, za jej wychowanie nadal niejako odpowiadają hitlerowcy. To oni wpajają jej bezwzględne zasady życia obozowego, w którym jeśli chce się przeżyć, należy się podporządkować.

Wojna dobiega końca

Wojna stopniowo dobiega końca. Więźniowie są przewożeni jak najdalej od zbliżającego się frontu, ponieważ naziści próbują jeszcze uciekać przed aliantami. W takich właśnie realiach otaczającego ją chaosu Helga opisuje swoje ogromne pretensje względem matki, która nie chciała jej pozwolić na ucieczkę z transportu. Dziewczynka nie wyraża żalu z powodu choroby rodzicielki i jej ciężkiego stanu, przez który nie była ona w stanie podjąć się ryzykownej przeprawy. Wspomina tylko o sobie, o tym, że mogłaby już dawno być na wolności, gdyby nie matka...

Historia Helgi znajduje jednak pozytywne zakończenie. Po wielu perturbacjach, pobytach w różnych obozach i transportach matka z córką wracają do Pragi. Zaczynają tam życie w nowym domu i stopniowo dochodzą do siebie po trudach i tułaczce wojny. Helga kończy Akademię Sztuk Pięknych (już dziecięce obrazy zagłady z dziennika zdradzają jej przyszły talent) i zakłada własną rodzinę.

Podsumowanie

To tylko telegraficzny skrót tragicznych przeżyć nie tylko Helgi Weisssovej, lecz także setek, tysięcy innych dzieci, które miały nieszczęście dorastać w czasie wojny (hasło *Children's Diaries during the Holocaust*, *Holocaust Encyclopedia* 2020; Cissowski 2018).

Dziennik Helgi to poruszająca i pouczająca lektura. Uważam, że można wiele się z niej nauczyć i jeszcze więcej dzięki niej zrozumieć. Pokazuje ona w wyrazisty sposób, jak ważnym etapem życia każdego człowieka jest dorastanie, zarówno dzieciństwo, jak i ów newralgiczny moment przejścia pomiędzy dzieciństwem a dorosłością. Można też zrozumieć, iż umysł dziecka jest bardzo plastyczny i łatwo poddaje się kształtowaniu. Tak oto pod wpływem nazistowskiej propagandy dzieci nie tylko nasiąkały pewną ideologią (my – oni – inni), słownictwem właściwym między innymi dla kręgów obozowych, ale przede wszystkim wyzywały się wrażliwości na ból, cierpienie, a nawet śmierć (*Kinder in Bergen-Belsen* cop. 2020; zob. Mead 1975). Na kartach dziennika pojawia się wiele wzmianek na ten temat. Utracona beztroska dzieciństwa i przyspieszone dojrzewanie powodują traumę, która trwa do końca życia człowieka. To właśnie pokazuje ta lektura. Należy zauważyć jednak, że obraz, który ona ukazuje, nie jest jednoznacznie negatywny. Wielu ludzi znalazło w sobie siłę, by chociaż częściowo przezwyciężyć piętno obozowego dzieciństwa, i choć ich życie zapewne nigdy nie będzie pozbawione traumatycznych wspomnień, to starają się oni żyć najlepiej, jak to możliwe (Kołodziej 2013). I dużej części z nich się to udaje.

Muszę przyznać, że *Dziennik Helgi* był dla mnie zdecydowanie wstrząsającą lekturą. Jak wspomniałam, książka ta jest zupełnie wyjątkowa i poruszająca. Obrazki stworzone przez Helgę i umieszczone w dzienniku tylko pogłębiają nieprzyjemne wrażenie. Przedstawiają one okrutną rzeczywistość hitlerowskiej maszyny zagłady widzianą oczami dziecka. Trudno mi jednak postrzegać autorkę książki w jednoznacznie dychotomiczny, czarno-biały sposób, choć wiele jej wypowiedzi odbieram jako kontrowersyjne. Często podczas lektury uderzał mnie jej egoizm, brak wrażliwości, na przykład wtedy, gdy poprawa warunków bytowych powodowała zapomnienie o rodzicach lub gdy była zła na ciężko chorą matkę, która nie chciała pozwolić jej uciec samotnie. Myślę, że tego typu wypowiedzi jeszcze jaskrawiej ukazują, jak traumatyczne przeżycia wpływają na kształtowanie się osobowości. Wyraźnie też można zauważyć, że głód jest siłą sprawczą i motywacyjną dla wielu działań i myśli Helgi. Z tych właśnie powodów powstrzymuję się od moralnej oceny postępowania autorki. Mogę jedynie powiedzieć, jak mocno wstrząsnęła mną ta lektura, i współczuć tym, którym przyszło żyć w tak trudnych, dramatycznych czasach.

Powyższa praca to tylko pewien skrót wskazujący najważniejsze według mnie wątki *Dziennika*... w perspektywie dzieciństwa, dorastania. Według mnie historia Helgi wpisuje się dobrze w ideę ukazania „dzieciństwa w kalejdoskopie”. Jest ona brutalna, straszna, aczkolwiek autentyczna i mimo wszystko przekazuje pewien promień nadziei. Uważam też, że w wypadku narracji tematycznej dotyczącej wychowywania dzieci nie można uciekać od tematów trudnych czy postrzeganych za niewygodne – trzeba je analizować i wyciągać z nich potrzebne wnioski. W każdym razie muszę przyznać, że *Dziennik Helgi* jest dla mnie ważną książką i z pewnością polecam ją każdemu, bez względu na to, czy posiada dzieci lub czy interesuje się tematyką obozową. Po prostu sądzę, iż każdy obowiązkowo powinien ją przeczytać.

Bibliografia

- Adler H.G. (2017). *Theresienstadt 1941–1945*. Cambridge University Press.
- Cissowski A. (2018). „Tak musi wyglądać piekło”. *Wstrząsająca relacja więźniarki z Auschwitz*; <https://www.tvp.info/35708206/tak-musi-wygladac-pieklo-wstrzasajaca-relacja-wiezniarki-z-auschwitz> (dostęp: 17.03.2020).
- Children's Diaries during the Holocaust* (b.d.w.). *Holocaust Encyclopedia*; <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/childrens-diaries-during-the-holocaust> (dostęp: 18.03.2020).
- Kinder in Bergen-Belsen* (cop. 2020); <https://kinder-in-bergen-belsen.de/en/home> (dostęp: 17.03.2020).
- Kołodziej B. (2013). *Była więźniarka obozu Auschwitz. Rany nigdy się nie zabliznią*; <https://dzieje.pl/aktualnosci/byla-wiezniarka-obozu-auschwitz-rany-nigdy-sie-nie-zabliznia> (dostęp: 17.03.2020).
- Krämer K. (2018). *Bawiły się w „liczenie zwłok”*. *Wystawa o losach dzieci w niemieckim obozie koncentracyjnym Bergen-Belsen*, tłum. E. Stasik; <https://www.dw.com/pl/>

- bawi%C5%82y-si%C4%99-w-liczenie-zw%C5%82ok-wystawa-o-losach-dzieci-w-niemieckim-obozie-koncentracyjnym-bergen-belsen/a-43397209 (dostęp: 18.03.2020).
- Mead G.H. (1975). *Umysł, osobowość, społeczeństwo*, tłum. Z. Wolińska. PWN, Warszawa.
- Theresienstadt* (b.d.w.). *Holocaust Encyclopedia*; <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/theresienstadt> (dostęp: 16.03.2020).
- Weissova H. (2013). *Dziennik Helgi. Świadeństwo dziewczynki o życiu w obozach koncentracyjnych*. Wydawnictwo Insignis, Kraków.
- Zienkiewicz O. (2013). *Obóz koncentracyjny oczami dziecka*; <http://www.jhi.pl/blog/2013-04-08-oboz-koncentracyjny-oczami-dziecka> (dostęp: 18.03.2020).